

Her mısraında aks sanatı yapılmış gazellere "mükerrer gazel" denir. Aynı kâlıplarla yazılan mükerrer gazeller divan edebiyatında çok az kullanılmıştır.

Gazelin esas konusu aşk ve sevgili, sevgilinin güzelliği, ona duyulan hasret ve bundan dolayı çekilen üzüntüdür. Sevgiliyle bağlantılı olarak ayrıca şaraptan ve tabiat güzelliklerinden de söz edilir. Bunun yanı sıra bir düşüncenin, bir hayat görüşünün, bahittan yakınma gibi başka konuların da işlendiği olur. XVIII. yüzyıldan sonra gazelin konusunun daha da genişlediği görülmektedir.

Gazelde öncelikle beyit güzelliğine önem verilir. Her beytin kendi içinde bir anlam bütünlüğü vardır. Bundan dolayı gazelin her beytinde değişik konuların işlenmesi kusur sayılmamıştır. Bütünüyle belirli bir konuyu işleyen gazeller "yek-âhenk", bütün beyitleri aynı güzellik ve kuvvette söylenen gazeller "yek-âvâz" adını alır.

Gazelden bazı nazım şekilleri de türetilmiştir. Çerçeve olarak gazelin her mısraının altına gelmek üzere kısa mısralar eklenerek müstezad yapılmış, ayrıca her beytine değişik sayıda mısra katmak suretiyle bendlerden meydana gelen daha hacimli şekiller elde edilmiştir. Bir şairin gazeline her beytin mısraları arasına iki ya da üç mısra konularak taştır, yine her beytin önüne iki mısra eklenecek terbî, üç mısra eklenecek tahmîs ve daha çok sayıda mısra eklenerek sırasıyla tesdîs, tesmî, tesmîn, tetsî ve ta'sîr yapılmıştır. Bunlardan en çok kullanılanları tahmîs ve tesdîs şekilleridir.

Gazel söylemeye "tagazzül", başka bir şairin gazeline aynı vezin ve kafiyede benzer bir gazel söylemeye "tanzîr etme" ya da "cevap verme", bu gazele de "nazîre" denir. Hemen her şairin çok sayıda nazîresi vardır. Nazîreler, XV. yüzyıldan başlayarak "mecmûatü'n-nezâir" denilen şiir mecmualarında toplanmıştır. Nazîrenin tanzîr edilen gazelle aynı anlam ve üslup doğrultusunda olması gerekir. Tersine bir anlamda yapılmış olanlara "nakîze" adı verilir.

Mürettep divanlarda daima kasidelerden sonra gelen gazeller kolayca bulunabilmeleri için Arap alfabesine göre kafiyelerinin son harfleriyle sıralanırlar.

Şuarâ tezkirelerinde çok defa şiirle eş anlamda kullanılan gazel, Tanzimat'tan sonraki yenilik dönemine kadar Türk edebiyatında çok önemsenen ve her şairin kullandığı başlıca nazım şekli olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Sems-i Kays, *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âr-i'l-'Acem*, Tahran 1314 hş., s. 304; Reşidedin Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr fi deká'iki's-sîr* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1308 hş., s. 85; Hâce Abdullah-ı Herevî, *Kenzü's-sâlikîn veya zâdü'l-'ârifîn* (nşr. Tahşin Yazıcı, ŞM, I, içinde), İstanbul 1956, s. 73, 74, 78; M. Garcin de Tassy, *Histoire de la littérature hindouie et hindoustanie*, Paris 1870; Muallim Naci, *İstlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 166; A. G. Mirzoev, *Rûdeki ve İnkişâf-ı Gazel*, Stalinâbâd 1957; A. Bausani — A. Pagliaro, *Storia della letteratura Persiana*, Milan 1960, s. 239-526; Rypka, *HIL*, s. 95; a.mlf., *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân* (trc. İsâ Sîhâbî), Tahran 1354, s. 159-160; Hikmet İlaydın, *Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul 1964, s. 104-106; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 33-91; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 104-122; a.mlf., "Divan Şiirinde Gazel", *TDI*, sy. 415-417 (1986), s. 78-193 (Divan şiiri özel sayısı); Halûk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 1994, s. 7-22; Yahyâ el-Cübürî, *eş-Şi'rü'l-câhili*, Beyrut 1407/1986, s. 279-292; Mustafa Sâdık er-Râfîf, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Beyrut, ts., III, 111-118; Ahmed Ateş, "Gazel", *İA*, IV, 732-733; A. Bausani, "Ghazal", *EL*² (İng. I, II, 1033-1036.

HALÛK İPEKTEN

GAZEL

(غزل)

Türk mûsikisi sözlü formlarından biri.

Türk söz mûsikisinde gazel, saz mûsikisindeki taksim insan sesiyle ve bir güfteye bağlı olarak yapılanıdır. Bundan dolayı eskiden "gazel okumak veya söylemek" tabiri yerine "sesle taksim etmek" ifadesi kullanılırdı. Gazel de taksim gibi önceden bestelenmeyip gazelhan denen icracısının o andaki ilhamına bağlı olarak irticâlen yapılan, belli makam veya makamlar çerçevesinde seyreden, ancak herhangi bir usulle ölçül-meyen serbest ritimli bir formdur.

Gazelde güfteler, özellikle klasik devirde hemen her zaman klasik edebiyatın nazım şekillerinden gazel türündeki şiirlerden seçilmiştir. Ancak gazellerin çoğunlukla iki beytinin kullanıldığı gazel icrasında bazan rubâilerin, daha sonraki dönemlerde şarkı veya murabbaların da güfte olarak kullanıldığı görülmektedir. Bir gazelin sadece bir beytinin veya iki beyitten fazlasının gazel olarak okunduğu çok nâdir icralara rastlan-sa da gazel okuma esnasında genellikle dört mısraın esas olduğu bilinmelidir.

Esasen herhangi bir esere bağlı olmaksızın başlı başına icra edilen bir form olan gazel, bazan bir şarkının özellikle meya-

nının uygun bir yerinde de okunabilir. Gazel mısraları arasında "of, aman, meded, yâr, yâr ey, dost, âh, hey" vb. sözlerin bir terennüm gibi söylenmesi âdetse de bunların fazla kullanılması, icracının nağme bulmaktaki yetersizliğini ve güfte içerisinde makama hâkimiyetinin zayıflığını göstereceğinden hoş karşılanmaz. Gazel gerçekte saz eşliğinde okunmayan bir mûsiki formudur. Ancak bir saz tarafından, gazele başlanırken ve mısra aralarında taksim şeklinde ve yol gösterir mahiyette bir eşlik söz konusudur. Bu durumda saz ve ses karşılıklı taksim ederler. Ancak burada asıl icra gazelhanın olduğundan taksimler mümkün olduğu kadar kısa tutulur ve böylece gazelhan icrasında makam ve nağme bakımından yardımcı olunduğu gibi güfte aralarındaki boşluklar da doldurulmuş olur.

Gazel icrası esnasında saz ve ses arasındaki bu karşılıklı münasebet şu şekilde cereyan eder: Önce saz gazelin okunacağı makamda kısa, fakat makamın karakteristiğini gösterecek şekilde taksim eder ve bu taksim makamın karar perdesinde sonuçlanır. Ardından gazelhan, seçtiği güftenin birinci mısraını aynı makamda o anda besteleyerek ve makamın özelliklerini de göstererek okur. Bu birinci mısraa "zemin" adı verilir. Bu mısraın sonunda genellikle makamın güçlü perdesinde yarım kararlar durulur. Daha sonra saz ikinci defa ve yine kısa bir taksimle aynı makamda dolaşır. Bunun ardından gazelhan da aynı makamda, fakat bu defa makamın daha geniş bir bölgesinde seyrederek ikinci mısraı okur ve mısra sonunda makamın durak perdesinde tam karar yapar. Gazelde ikinci mısraa "zaman" adı verilir. Daha sonra sazın yaptığı bir taksimle önce bu karar pekiştirilir, ardından bazan saz bir meyan açar. Fakat genellikle saz durak perdesinde tam karar yaptıktan sonra meyanı gazelhan istediği bir makamda açar. Nitekim usta gazelhanların tercih ettiği şekil de budur. "Meyan" adı verilen üçüncü mısra da bir veya daha fazla makama geçki yapıldıktan sonra bazan sazın yaptığı bir taksimle dördüncü mısra gazelhan tarafından baştaki ilk makama dönülerek okunur ve bu mısraın sonunda makamın durak perdesinde tam karar yapılır. Ardından sazın yine bu kararı pekiştirecek kısa bir taksimiyle gazel son bulur. Gazelin okunan son mısraına da "karar" adı verilir. Böylece iki beyitlik bir gazel zemin, zaman, meyan ve karar kısımlarıyla tamamlanır.

Esas kabul edilen bu çerçevenin yanı sıra gazel söylemede bazı farklı uygulamalar da yapılabilir. Meselâ saz bazan sadece giriş yaparak, iki ve dördüncü mısra sonunda taksim edebilir. Ayrıca gazel eğer üç beyit halinde okunacaksa bu durumda beşinci mısra ikinci meyan durumunda olacağından bu mısraın başında saz yeni bir meyan açabildiği gibi beş ve altıncı mısralar arasında da taksim edebilir. Yahut gazelhan ikinci mısradan sonra meyanları istediği şekilde düzenleyebilir veya mısraları ikişer defa okuyabilir. Diğer taraftan gazel sadece bir beyit halinde de okunabilir. Özellikle bir şarkının meyanında okunan gazellerde beyit icrası tercih edilir. Bu şekilde okunan gazellerde sazlar icra esnasında şarkının usulünde hafifçe tempo tutar.

Gazel okuma işi üstün bir kabiliyet ister. Bu sebeple gazelhanlar ses sanatçıları içinde ayrı bir zümreyi teşkil eder. Bir gazelhanın özel kabiliyet ve güzel ses yanında teknik olarak çok iyi derecede makam bilgisi, geçki tekniği ve edebî bilgiyle prozodî, vezin, vurgu ve söz durakları gibi söz sanatlarına da vâkıf olması gerekir. Geçmiş devirlerde bu vasıflarıyla ün yapmış, çoğu hâfız veya müezzin olan gazelhanlardan bazıları şunlardır: Hâfız Şaşı Osman, Hâfız Sâmi, Hâfız Yaşar, Hâfız Kemal, Hânende Nedim Bey, Hâfız Burhan, Bahriyeli Şihâb. Sultan II. Mahmud'un da iyi bir gazelhan olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Son dönemde ise Münir Nurettin Selçuk yeni gazel üslûbu ile ayrıca dikkati çekmiştir.

Gazel her ne kadar besteli bir form değilse de son devirlerde gazel besteleyen birkaç bestekâr çıkmıştır. Bunların başında, sadece Fuzûlî'nin on yedi gazelini bu formda besteleyen Hüseyin Sadeddin Arel gelmektedir (Öztuna, II, 550-551). Ancak bu besteli gazeller hiçbir şekilde rağbet görmemiştir. Bununla birlikte bir iki şarkının meyanında çok tutulmuş ve sevilmiş kısa gazeller halen okunmaya devam edilmektedir. Bunlar arasında en yaygın olanlarından biri, Hacı Ârif Bey'in, "Bakmıyor çeşm-i siyâh feryâda" mısraı ile başlayan nihâvend şarkısının meyanında okunan gazel, diğeri ise Münir Nurettin Selçuk'un yine aynı makamda kısaca "Kalamış" başlığıyla bilinen şarkısının meyanında kendisi tarafından icra edilen gazeldir.

Türk söz müzikisinin önde gelen bir formu olan ve geçmiş devirlerde yüksek

müzikaliteye sahip gerçek sanatçılarınca okunan gazelin, zaman zaman birtakım piyasa şarkıcılarının elinde seviyesiz bir şekilde icra edildiği de burada bilhassa zikredilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Pakalın, I, 654; Vural Sözer, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, s. 149-150; Öztuna, *BTMA*, I, 299-300; II, 550-551.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

GAZİ

(غازى)

Din uğrunda savaşanlar için özellikle Türkler tarafından mücahid karşılığında kullanılan bir sıfat ve unvan.

Gazi kelimesi (çoğulu *guzât, guzzâ, guziy*), sözlükte "hücum etmek, savaşmak, yağmalamak; din uğrunda cihad etmek" mânasına gelen *gazânın* (*gazve*) ism-i fâili olup savaşta başarı kazanan kumandanlara, hatta hükümdarlara şeref unvanı olarak verilmiştir. Gazi kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde çoğul olarak yer almakta (Âl-i İmrân 3/156), başka bir yerde de ima yoluyla şehitlikle birlikte zikredilerek övülmektedir (et-Tevbe 9/52). Ancak Kur'an'da bu anlamda daha çok *mücâhid* kelimesi geçmektedir. Hadislerde ise gazinin ve çoğulu *guzâtın* sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bunların bir kısmında "el-gâzî fî sebîlil-lâh" (Buhârî, "Ta'bir", 12; Tirmizî, "Zekât", 18, "Da'avât", 5), bir kısmında yalnızca gazi şeklinde yer almaktadır (*Müsned*, I, 20, 53; Buhârî, "Hümus", 13). Hemen tamamında övülen gazilik mefhumunun Allah yolunda savaşan kimseler için kullanıldığı anlaşılmaktadır (kelimenin geçtiği hadisler için bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "gâz" md.). Hz. Peygamber'in şehitlik ve gaziliğin faziletleri hakkındaki sözleri gaziliğin değerini arttırmış ve "ölürsem şehid kalırsam gazi" düsturunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İslâm fütuhatında bu prensibin birinci derecede rolü vardır.

İslâm ülkesinin düşman hücumuna uğraması halinde yapılan cihadın farz-ı ayin, uzaktaki düşman üzerine yapılan gazânın ise farz-ı kifâye olduğu, önceleri birincisinin "savunma", ikincisinin "sefer" mânasını ifade ettiği, dolayısıyla gazâ ve cihad kelimelerinin anlamları arasında farklılık bulunduğu, ancak zamanla bu farkın azaldığı ve özellikle Osmanlı döneminde bu iki kelimenin eş

anlamli olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Tekin, *TT*, XIX/109, s. 13 vd.). İslâmiyet'in yayılmasından sonra şehitlikle birlikte gazilik, neferden hükümdara kadar her savaşa katılanın almak istediği bir şeref unvanı olmuştur.

Din uğrunda savaşan her müslümanın sıfatı olan gazi dar anlamda, iktisadî zaruretler yüzünden ortaya çıkan büyük şehirlerdeki, hatta bazan ordudaki muayyen zümreler için de kullanılmıştır. Asya'nın geniş bozkırlarında hayvançılık geçinen, çoğunluğunu henüz İslâmiyet'i kabul etmemiş Türkler'in oluşturduğu göçebeler, çok sert geçen kış mevsimlerinde hayvanları telef olunca şehir ve kasabalara inerler ve şehirlilerden yardım isterlerdi. Şehirlinin cimri davranması üzerine de ihtiyaçları olan şeyleri zor kullanarak alırlardı. Zamanla şehirlerde artan refah göçebelere buralara çekmeye başlamış, saldırı ve yağmalamaların sayısı da artmıştır. Emevî idaresi buna çare olarak göçebelere karşı gönüllü birlikler oluşturmuştur. İlk İslâm kaynaklarında bu gönüllüler gazi diye adlandırılır. Emevî idarecileri bunların barınması için şehirlerin dışında "ribât" adı verilen kaleler, müstahkem mevkiiler inşa ettirmişlerdi. Gazilerin işi daha sonra şehirleri, kervanları korumanın yanı sıra gayri müslimleri (göçebelere) İslâm'a davet etmek olmuştur. Ribâtlardaki şeyh ve dervişler de bu işi gönüllü olarak üstlenmişlerdir. İşin ilginç yönü, hem gönüllü gazilerin çoğunun hem de göçebelere Türk olmasıydı. Ancak bu durum fazla sürmedi. Abbâsîler'in ilk yıllarından itibaren ribâtlarda ve şehirlerde gönüllü gaziler huzursuzluk kaynağı olmaya, göçebe gayri müslimleri takip etmek yerine meskün yerleri ve kervanları yağmalamaya başladılar (bk. AYYAR). Bu yüzden gazi kelimesi bir süre kötü bir anlam kazandı. Ancak daha sonraki yıllarda kelime tekrar eski mânasında kullanılmaya başlandı. Anadolu gazilerinin mânevî önderi olan Seyyid Battal'ın adı Türk edebiyatında bu unvanla birleşmiş ve onun adı etrafında âdeta bir edebî tür ortaya çıkmıştır (bk. BATTALNÂME). Battal Gazi Destanı Türk gaziliğinin ruhunu yansıtır. Anadolu gazilerinin cihada giderken bunun ve Ebû Müslim-i Horasânî'nin bayraklarını taşımaları, bu İslâm kahramanlarının hâtiralarını yaşatmaktan kaynaklanmıştır.

Selçuklu hânedanına adını veren Selçuk b. Dukak, gayri müslim Oğuzlar'la